

i de naturgivne forudsætninger at have været grundlag for en mere effektiv administration på Dragsholm gods. Under dette gods hørte efter forskellige mageskifter Hørve, Vallekilde, Fårevejle og det fjerntliggende Holmstrup sogn – under krongodset resten af Odsherred. Dragsholm havde de bedste jorder i området, idet Hørve og Vallekilde efter 1844-matriklen havde henholdsvis $8\frac{3}{4}$ og $8\frac{1}{4}$ tønne land på en tønne hartkorn. Resten af sognene i Odsherred lå på mellem $10\frac{1}{4}$ og 26 tønner pr. td. htk. og Rørvig helt oppe på 32 tønner land pr. td. htk. Både G. Begtrup og A. F. Bergsøe mener, at Odsherred under den gamle matrikel var for højt ansat. Med det ringe foldudbytte og beskedne produktionsomfang, der var vilkårene under det gamle system, skulle der ikke store misforhold til i henseende til afgiftsniveau, før overskuddet var borte. Der kunne høstes mere på de gode jorder mod syd, holdes større kvægbesætning og således ydes højere afgifter. Odsherred som helhed er et af de mindst frugtbare sjællandske herreder, og krongodset omfattede de magreste jorder.

Margit Mogensens arbejde om fæstebøndernes vilkår i Odsherred er et solidt og kyndigt arbejde. Forfatteren bevæger sig med sikkerhed i det ofte ufuldstændigt bevarede kildemateriale og skønner forsigtigt, som det sømmer sig en elev af Fridlev Skrubbeltrang. Undersøgelsen er lidt af en torso, idet husmændenes forhold kun glimtvis er belyst. Dette ansvar påhviler ikke forfatteren, der i sit speciale inddrog også denne socialgruppe. Men manuskriptet har måttet beskæres for at opnå de bevilgende instansers støtte. Det er lidt bittert at konstatere, at der ikke har været mulighed for at få dækket de dog i den store sammenhæng beskedne omkostninger, når der som her foreligger et kyndigt, metodisk sikkert arbejde om et centralt socialhistorisk emne.

Claus Bjørn

INGEBORG CHRISTMAS-MØLLER OG MINNA HOLM KRAGELUND:
DAGLIGLIV BAG DÆMNINGEN. LAMMEFJORDEN 1873–1973. *Gyldendal 1974. 187 s., ill., kr. 52.*

INGEBORG CHRISTMAS-MØLLER OG MINNA HOLM KRAGELUND:
LITTERATUR OM LAMMEFJORDEN. *Udgivet af Historisk Samfund for Holbæk Amt 1973. 20 s., kr. 5.*

Af politiske såvel som økonomiske grunde var der i anden halvdel af 19. årh. stor interesse for en forøgelse af det dyrkede areal i Danmark. Midlerne var som bekendt først og fremmest opdyrkning af hedearealer, men også inddæmninger og udtørringer var der stor interesse for.

Rundt om i landet – også i Odsherred – var der i løbet af 1840'erne og 50'erne gennemført mindre udtørringer af søer o. lign., men i intet tilfælde af dimensioner som den udtørring af Lammefjorden, der indledtes i foråret 1873. Det var et arbejde, som fra sin begyndelse satte ikke blot datidens teknikere på en hård prøve, men tillige tærede hårdt på de økonomiske ressourcer og

den skare af arbejdere, som måtte lægge krop til det hårde gravearbejde. En total tørlægning af Lammefjorden blev først gennemført under anden verdenskrig; Danmark var nu blevet ca. 11.000 td. ld. større.

På Lammefjorden stod året 1973 naturligt i 100-årsjubilæets tegn, og med økonomisk støtte fra såvel fjordens beboere, som de kommunale myndigheder er der udsendt et interessant jubilæumsskrift om »dagliglivet bag dæmningen« i de forløbne 100 år. Bogen er skrevet af en historiker og en etnolog, begge opvokset på Lammefjorden og med familiemæssige bånd knyttet til en af de ældste slægter på fjorden. Dette gør forfatterne selv opmærksom på, idet de regner det til en af deres væsentligste forudsætninger for at kunne skrive bogen. På den anden side indrømmes det, at den nære kontakt med egnen rummer en risiko for subjektivitet. I den sidste betragtning må man desværre undertiden give forfatterne medhold.

Bogen er på mange måder fri for jubilæumsskrifters traditionelle svaghed, nemlig at alle detaljer for enhver pris skal med. Her har man i stedet for søgt at give svar på en række kulturhistoriske og kulturgeografiske spørgsmål i forbindelse med skildringen af nogle udvalgte familiers tilværelse. Hvorfor flyttede folk til Lammefjorden, spørger man. Hvor kom nybyggerne fra? Hvordan klarede de sig, og på hvilke område har det at bo på et inddæmmed areal præget deres tilværelse? På disse og flere spørgsmål gives grundige og indsigtfulde svar. Til gengæld har man valgt at gå let hen over den praktiske/tekniske side af udtørringsarbejdet, da der allerede foreligger en fyldig litteratur om emnet. Det er en forståelig afgrænsning, hvorimod det forekommer langt mindre forståeligt, at man kun i enkelte bisætninger hist og her forsøger at sætte udtørringen og udviklingen på Lammefjorden i forbindelse med den almindelige politiske og økonomiske udvikling i perioden. Er det den nære egnstilknytning, der har betinget denne lidt isolerede synsvinkel?

Fremstillingen bygger primært på interviews, private optegnelser og på et stort antal fotografier, udlånt af egnens beboere såvel som institutioner. Herudover har man naturligvis benyttet sig af den trykte litteratur om Lammefjorden (jfr. det samtidig med bogen udsendte litteraturhæfte). Man har derimod ikke udnyttet de muligheder, som de offentlige arkiver frembyder. Det er anmelderen bekendt, at der til flere af de emner, bogen behandler, kan hentes supplerende oplysninger i Aktieselskabet til Lammefjordens Tørlægnings arkiv (landsarkivet for Sjælland m. m.) og i lensbaron Zytphen Adellers privatarkiv (rigsarkivet). I fortegnelsen over det utrykte materiale anføres i almindelighed skøder, pantebreve o. lign. fra Lammefjorden, men hvor har man dette materiale fra? Er det hvad man »tilfældigt« har kunnet finde hos beboerne, eller er der tale om en systematisk anvendelse af de officielle skøde- og pantebøger?

Forfatterne er selv opmærksomme på de metodiske problemer, der rejser sig ved anvendelse af memoirer og »hvad gamle folk kan huske«, således gør man f. eks. (s. 132) en del ud af at fortælle (iøvrigt et flittigt anvendt ord i bogen!), hvor god en hukommelse et af bogens hovedvidner, den 90-årige Vald. Olsen, Fårevejle har. Han viste sig at kunne huske »selv de mind-

ste detaljer« fra nybyggertiden ved Fårevejle station omk. 1910. Det er dog et spørgsmål, om kildekritikken er tilstrækkelig tilgodeset med en sådan konstatering.

Den store mængde fotografier, der gengives, er til gengæld benyttet med udpræget kritisk sans. Navnlig gives der i forbindelse med omtalen af lammefjordsfotograf Søren Bay en udmærket oversigt over de fejkilder, fotografiet kan rumme. Bogen er ikke blot illustreret med en rigdom af fotografier, men også med kort, situationsplaner og udklip fra den lokale »Hørve Avis« fra årene omk. 1910. Overalt er der udførlige – fortællende – billedtekster, så bogen faktisk kan opleves alene på grundlag af billederne. I reglen følger billederne meget præcist bogens fremstilling, enten der er tale om skildringen af den fredelige hverdag eller stormflod og oversvømmelser.

Man spandt ikke guld som nybygger på den tørlagte fjord, og for de første par generationer var vanskelighederne med at få føden store. Jorden var flere steder dårligere end først antaget, og mon man ikke på flere punkter kan drage paralleller til den situation, mange udflyttere havde befundet sig i ca. 100 år tidligere. Det har altid været en kamp at bygge en tilværelse op på jomfruelig jord, og vel nok særlig svært, når man bestandig havde vandet som modstander. Efterhånden lærte man sig dog at udnytte fjordbundens særlige egenskaber til frembringelse af en lang række specialafgrøder, hvoraf navnlig gulerødderne i moderne tid har spillet en stor rolle. Fjordboerne har nu fået del i den almindelige velstandsstigning, og bl. a. derfor er de gamle sociale skel mellem »dem ude på fjorden« og »dem oppe på landjorden« ved at blive brudt ned.

Et centralt afsnit handler om, hvad der drev folk til at bosætte sig på fjorden. I den forbindelse inddrages de nyeste migrationsteorier, og der trækkes paralleller til de store oversøiske udvandring i samme periode. Som dragende faktor kan regnes småkårsfolks mulighed for at erhverve sig jord for et beskedent beløb, men også det åndelige miljø omkring den nærliggende Vallekilde højskole og lidt senere Fårevejle højskole trak.

Gennem skildringen af nogle udvalgte familiers tilværelse dengang og nu kommer forfatterne tæt ind på det dagligliv, de har sat sig som mål at få frem. Det er gjort nænsomt og med en varm respekt for de »almindelige« menneskers ihærdige arbejde på fjorden, og her er der ingen tvivl om, at forfatternes personlige engagement er en gevinst.

Har det kunnet betale sig at udtørre Lammefjorden? Med skiftende tiders syn på dette spørgsmål afrundes bogen. Det er en kendsgerning at mange mennesker har fået, og får, føden ved udnyttelsen af lammefjordsjorden, men set fra en miljømæssig synsvinkel har udtøringen næppe været nogen fordel. Forfatterne konkluderer, at netop denne synsvinkel i vore dage ville være så fremherskende, at et projekt af denne art ikke ville blive realiseret.

Det er en smuk og vedkommende mosaik over lammefjordsbeboernes tilværelse, man her har lagt, men det kan ikke nægtes, at man sine steder savner en historisk rygrad i fremstillingen.

Bogen har til slut en liste over de vigtigste begivenheder i Lammefjordens

historie, lister over kilder og litteratur samt et kombineret sag- og navneregister. Dette register er dog så mangelfuldt og tilsyneladende tilfældigt udarbejdet, at det ikke er til megen nytte for læseren.

Margit Mogensen

ROBERT EGEVANG: DET GAMLE RØNNE. *Udgivet af Nationalmuseet 1974, 63 s. ill. Kr. 18.*

ROBERT EGEVANG: DET GAMLE SVANEKE. *Udgivet af Nationalmuseet 1974, 79 s. ill. Kr. 23.*

Mange af vore købstæder rummer i høj grad bevaringsværdige kvarterer. To af de mest velbevarede er Rønne og Svaneke på Bornholm. Med deres lave og maleriske bebyggelse er de perler blandt vore købstæder. Det særlige Bygningssyn under Nationalmuseet har da også for længst udarbejdet bevaringsplaner for disse bornholmske byer, som er vedtaget af de kommunale myndigheder og som danner grundlag for den fortsatte bevaring og vedligeholdelse af bydelene.

En af Bygningssynets tidligere medarbejdere Robert Egevang har nu omsat de mange indsamlede oplysninger til to nydelige og populære bøger om »Det gamle Rønne« og »Det gamle Svaneke«, som er blevet en stor succes. De indledes med en kort historisk gennemgang af byernes historie, hvorefter man begiver sig på en interessant vandring og gør holdt ved de vigtigste bygninger for at glæde sig over dem samt de ofte spændende oplysninger der knytter sig til dem.

Bogen om Rønne er den første, hvad man desværre mærker lidt ved gennemgangen af dem begge. Der er lidt unøjagtigheder og småfejl som f. eks. placeringen af den gamle ankerplads »trindelen« ud for havnen, dateringen af Rønne Klub, som angives til 1821, mens der står 1814 på kobberpladen på bygningen. En »lokal« betegnelse for Statsskolen som »Sportsstrømpen«, fordi en del af murværket er mønstret, har mange rønneboere aldrig hørt. Der sluttes nok lidt for meget ud fra de gamle bykort.

Under gennemgangen af Amtsmandsgården Storegade 36 nævnes slet ikke, at her lå Rønnes første og eneste fajancefabrik i slutningen af 1700-årene ledet af Devenport og senere den kendte Spitz. Det giver dog kolorit på vandringen. Når man er nået til Søndergade og glæder sig over Hovedvagten og Rønnes imponerende gård, studser og glæder mange sig over den særprægede naboejendom i røde sten med store vinduer, krummelurer o. l. Det er den tidligere rektorbolig, en karakteristisk bygning fra 1890-erne, som nok var en omtale værd.

Billederne er bortset fra det sidste fra skaderne efter bombardementet i maj 1945 alle taget af Hugo Matthissen i 1922. Forfatteren har valgt dette for at vise, hvor lidt der er forandret i de forløbne 50 år. Det er rigtigt, men billeder af andre fotografer og fra forskellig tid havde nok livet lidt op, da nogle er lidt triste og grå.